

FORDÍTANI – OKVETLENÜL; VÁLTOZTATNI – SZABAD-E?

SAVA BABIĆ

1.

Déry Tibor művészetének crejére és rendkívüliségére nem kell fölhívni a figyelmet, írói opusával a kortárs próza klasszikusa lett; műveiből számos fordítás készült világszerte, ami alkotásainak egyetemességéről tanúskodik. De föltűnő, sőt megdöbbenő alkotói élénksége és frissessége, hiszen az író tavaly (1974) ünnepelte nyolcvanadik születésnapját. Már régóta azt gondolhatnánk, hogy életműve lezárult, ám alig múlik el év anélkül, hogy ne lepne meg bennünket új, jelentős irodalmi alkotással. Így 1973-ban megjelentette *Kedves bópeer...!* című kisregényét, nagyszerű művét az öregségről, egy idős író menyé iránti különös szerelmének történetét, egy önmagát leleplező bölcs öregúr utolsó nagy föllobbanásának ragyogó elemzését. A két téma, az öregség és a szerelem, mint századunk két legnagyobb témája, kendőzetlen őszinteséggel fonódik össze. A mű egyike azoknak az alkotásoknak, amelyeket nem lehet hasonlítani, mert összehasonlíthatatlanok; a *Kedves bópeer...!* századunk prózájának legjobb darabjai közé tartozik.

De Déry, ez a bölcs és cinikus aggastyán nem hagy föl az alkotással. Folytatásokban megjelentette *A félfülű* című bűnügyi regényét, amely majdhogynem elutasítást váltott ki műveinek jó ismerői körében – mert mit akar Déry egy krimivel! De a *Kortárs* 1975. januári számában megjelent a teljes regény, és csak ekkor vált láthatóvá, hogy milyen művel is állunk szemben.

A félfülű témája közelmúltunknak a sajtóból ismert eseménye: valahol Olaszországban elrabolják egy milliomos unokáját, majd – hogy ezzel is zsarolják az öreget – levágják az unoka fél fülét, és elküldik a nagyapának. A regény könnyű olvasmány, a történet egyszerű, főbb elemeiben már korábbról ismert, a szinte megszokott szörnyűségek és borzalmak sorával. De ami által a mű túllépi e műfaj kereteit – amellettt hogy kitűnő bűnügyi regény is –, az az író elképesztő játéka: akik folytatásokban olvassák a művet, talán nem is veszik észre, sőt valószerű, hogy az olvasóközönség jó része a teljes mű elolvasása után sem fogja látni – a regény egy nagyszerű paródia,

még hozzá milyen nagyszerű paródiája napjaink bűnügyi regényeinek és korunknak általában! A fogyasztói társadalomnak, a nyugati világnak, ízlésünknek stb. Ezért igazán remekmű *A félfülvű*. Déry egyszerre írt jó bűnügyi regényt és írta meg a műfaj remek paródiáját. Nem riasztja el az olvasót – ellenkezőleg! A részletek pontosan a helyükön vannak, az egész mű viszont a bölcs öregúr, Déry Tibor kitűnően megírt paródiája: a XX. századi élet paródiája, az emberrablók paródiája, a riporterek paródiája, a rendőrség paródiája, az anya paródiája, a nagypapa paródiája... és mindez olyan művészi magaslaton, hogy az olvasó szinte beleszédül.

Vagyis: olvashatunk egy jó bűnügyi regényt szórakozásul, kikapcsolódásképpen, de ha egy kicsit igényesebben olvasunk, lesújthat, esetleg meg is nevetethet bennünket a századunkat célba vevő irónia, amelybe lényegében a regény is beletartozik!

(1975)

2.

Tíz évvel ezelőtt (1975-ben) felhívtuk a figyelmet egy frissen megjelent Déry-műre; nevezetesen *A félfülvű* közérthetőségére, olvasmányosságára. A szerkesztők dünnögtek: magyar író és jó író; a keleti tömbből való író, és a Nyugatot parodizálja meg a fogyasztói mentalitást – nem lesz ez így rendben. Ugyanígy a magyarországi filmek is megrökönyödést váltottak ki: honnan van szomszédainknak ilyen filmgyártása? Azokból a forrásokból, ahonnan irodalmuk is, csak a filmet könnyű megnézni, az irodalmi alkotásokat viszont először el kell olvasni, majd lefordítani, és csak akkor lehet ismét olvasni. Időközben a nagy író elhunyt (1894–1977): egy gazdag írói opus, amelynek egyik utolsó alkotása *A félfülvű*. Tíz év után a műfordítónak, úgy látszik, végre megvalósul a szándéka: a regényt talán nálunk is megjelentetik le kell hát fordítani. És a fordítónak el kell számolnia munkájával, ha olyan változtatásokat végzett, amelyek általában nem jellemzőek a fordításokra.

Déry korunk nagy és komoly témájával, az emberrablással játszadozott el. De témájába annyi könnyed iróniát szőtt, hogy egyszerűen nem tudjuk, hol van a játék határa, hol fog megállni Déry, ha egyáltalán gondol megállásra, és hogyan fog folytatódni a játék észrevétlenül olvasóinak tudatában. A téma „nagyvilági”, írója pedig magyar; a cselekmény a nagyvilágban játszódik, néhány halvány szál kivételével, amellyel Déry befogja hazáját is, nem kímélve azt az iróniától. A fordító át akarta menteni fordításába a mű minden elemét, de aztán az is lehetségesnek látszott, hogy azokat a részleteket, amelyek Déry hazájára vonatkoznak (ezeknek a regénybeli történetben nincs meghatározó szerepük!), áthelyezze egy másik országba, közelebb hozza a fordítás olvasóihoz. Tehát ahelyett, hogy lábjegyzetekben tisztázza, mire is

céloz Déry, ha egy-egy magyarországi személyiséget említ, a fordító ezeket a személyiségeket hazai emberekkel cserélte föl, elkerülve ezzel, hogy jegyzetek terheljék ezt a remekművet. Vitatható megoldás, de csak e mű példáján kell mérlegelni.

Erre az eljárásra a fordító a regénybeli nevekben talált indítékot. Először is főhős, ifj. Hamilton György említi: tudta, „mi a különbség, hogy Hamiltonnak születik-e az ember vagy *Kovács Jánosnak*”¹. A fordítónak nem volt oka arra, hogy a második nevet ne cserélje föl a célnyelvben mindennapi Joca Kovač alakkal, mivel itt nem meghatározott személyről van szó. Habár a fordító is azt vallja, hogy a neveket nem kell lefordítani. Azután amikor bevonja a cselekménybe a Hamilton család ügyvédjét, Déry megmagyarázza, hogy Longo Giovannai „magyarul dr. Hosszú János”, tehát lefordítja az olasz nevet; erre a fordító is kicserélte a nevet: „iliti Jovan Dugonjić”. Ily módon megnyílt az út még néhány névcserére; említsünk még kettőt.

Valahol az olasz hegyekben, ahol az elrabolt Hamilton anyja és az emberrablók vezére – egy gengszternök – találkoznak, hogy megállapodjanak a váltságdíj összegében, a következő jelenet játszódik le:

„Helyfoglalás után az elvetemült gengszternök, miután alaposan szemügyre vette vendége könnyű krepp zorszett ruháját, kellemes hangján megkérdezte, hol varratta.

– Budapesten – mondta az anya. – Budapest Magyarország fővárosa. Egy Rotschild Klára nevű divatszalonban dolgoztatok. Ha kívánja, szívesen megadom a címét.

– Majd elkérem – mondta a főnökasszony. – Belvárosi cég? Feltehetően drága?

– Dollárra átszámítva – mondta az anya – még mindig csak feleannyiba kerül, mint egy Chanel- vagy Dior-kreáció. Tudnia kell, hogy a magyar forintot nem jegyzik a nyugati tőzsdéken, és azt kis és nagy tételekben olcsón be lehet szerezni bécsi és zürichi bankokban.”²

A fordítás:

„Posle smeštanja okorela gangsterka, pošto je podrobno osmotrila laku žoržet krep haljinu svoje gošće, prijatnim glasom upita gde ju je šila.

– U Budimpešti – reče majka. – Budimpešta je glavni grad Mađarske. Šije mi modni salon Klare Rotšild. Ako želite, rado ću vam dati adresu.

– Moliću vas – reče kidnaperka. – Da li je firma u centru? Je li skupo?

– Preračunavši u dolare – reče majka – još uvek upola manje od neke Šanelove ili Diorove kreacije. Treba da znate da mađarske forinte nema na

¹ Déry Tibor: *Képzelt ripot egy amerikai popfesztiválról – A féljűlű*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 149. old.

² I. m. 218–219. old.

kursnim listama zapadnih berzi, ali ih jeftino možete nabaviti, malu ili veliku sumu, u bečkim ili ciriškim bankama.”

Rotschild Klára divatszalonja valóban létezik Pesten, és nála varratnak a felsőbb körökhöz tartozók. Mindezt lábjegyzetben kellene elmondani, hogy a szerbhorvát olvasó fogalmat alkothasson a szövegről. De ha már korábban is végeztünk névcserét, nem tudnánk-e itt is hatásosabban hozzájárulni a mű iróniájához, és a részletet hazánkhoz, a mi valóságunkhoz kötni? Nézzük, hogy hangzana ez:

„... upita gde ju je šila.

– *U Beogradu* reče majka. – *Beograd* je glavni grad *Jugoslavije*. Šije mi modni salon *Miriam Maric*. Ako želite, rado ću vam dati adresu.

– Moliću vas – reče kidnaperka. – Da li je firma u centru? Je li skupo?

– Preračunavši u dolare – reče majka – još uvek je upola manje od neke Šanelove ili Diorove kreacije. Treba da znate da *jugoslovenskih dinara* nema na krusnim listama zapadnih berzi, ali ih jeftino možete nabaviti, malu ili veliku sumu, u bečkim ili tršćanskim bankama.”

Vagyis:

„... megkérdezte, hol varratta.

– *Belgrádban* – mondta az anya. – *Belgrád Jugoszlávia* fővárosa. Egy *Miriam Maric* nevű divatszalonban dolgoztatok. Ha kívánja, szívesen megadom a címét.

...

– Tudnia kell, hogy a jugoszláv dinárt nem jegyzik a nyugati tőzsdéken, és azt kis és nagy tételekben olcsón be lehet szerezni a bécsi és trieszti bankokban.”

Tehát, mint látható, a csere lehetséges és igen hatásos, különösen a mű egészében. (Hogy Mirjana Marić divattervezőnő vezeték- és utóneve miatt változott némileg, és a zürichi bankok helyett miért a triesztiokról van szó – nem szorul magyarázatra.)

Egy másik helyen pedig, amikor Hamiltont, akit szabadulása után szanatóriumba helyeztek, egy riporter nyaggatja lehetetlen kérdéseivel, a következő párbeszéd folyik:

„... S még meg sem kérdeztem, kik látogatták meg betegágyánál. Richard Burton már járt itt?

– Naponta – mondta a fiatalember.

– Jászai Mari?

– Vele az éjszakákat töltöm.

– Fiatalos nagyotmondás, szerkesztő úr – mondta az anya. – Jászai Mari eddig mindössze három éjszakát virrasztott a fiamnál.

– Virrasztott!... Értem – mondta a riporter. – A kellő tapintattal fogom megírni.”³

A fordítás:

„... A još ga nisam ni pitao ko vas je posetio u sanatorijumu. Da li je već dolazio Ričard Barton?

– Svaki dan – odgovori mladić.

– Mari Jasai?

– S njom provodim noći.

– Mladalačko preterivanje, gospodine uredniče - reče majka. - Mari Jasai je do sada samo tri noći probdela s mojim sinom.

– Probdela!... Razumem – reče reporter. – Pisaću o tome s neophodnom taktičnošću.”

– Az olvasóknak itt ismét lábjegyzetben kellene megmagyarázni, hogy kicsoda Jászai Mari, hogy láthatóvá váljék a kétszintű irónia. Jászai Mari híres magyar színművésznő, túlszárnyalhatatlan tragika és komika, a magyarok számára neve egyenlő a színész nő fogalmával, de a múlt század végén és századunk elején! Nem jobb-e névcserét vegezni, és a fordítás olvasóinak is ugyanazt nyújtani, mint amit a magyar műveltséghez tartozók élveznek: Jászai Mari helyébe mondjuk Žanka Stokićot tenni.

Érdekes lenne megnézni, milyen neveket használhatnánk Szarajevóban, Titogradban vagy Zágrábban. Zágrábban mondjuk Žuži Jelineket divattervezőnőként, Ljerka Šramot pedig színésznőként?

Ebben a néhány részletben tért el a fordító a megszokott gyakorlattól. Egyébként nem módosított a regényben levő ellentmondásokon, eltéréseken: ezeket az írói játék részének tekinti (a hősnek egyszer vannak testvérei, máskor egyke; a nagyapa a szalonjában egy nőtény oroszlánnal játszik, később már egy fekete sörényű oroszlánról van szó stb.), vagyis a tények elbizonytalanításával Déry szintén ironikus hatást vált ki.

Különösebb magyarázat jórészt fölösleges ehhez a regényhez. Valós eseményt, Paul J. Getty olajmágnás unokájának elrablását véve alapul, de messze túllépve ezen az indítékon Déry egy rendkívüli regényt adott nekünk, amelynek meg kell találnia a helyét az új kulturális közegben is, hogy alávesse magát az olvasók ítéletének.

(1985)

KÁVAI M. fordítása

Lapzártakor érkezett a hír, hogy Sava Babićot a Magyar írószövetség rendkívüli tagjává választották eddigi műfordítói tevékenysége, valamint a magyar irodalom értelmezése terén végzett munkájáért. Ugyanilyen elismerésben részesült Dobrica Ćosić író is, a *Hét nap Budapesten* szerzője.

³ I. m. 229–230. old.